

Шарқ юлдузи

Ойлик адабий-бадиий, ижтимоий-сиёсий журнал

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАРИ УЮШМАСИНИНГ ОРГАНИ

2 '1990

59-йил чиқиши

Бош муҳаррир:
Ўткир ҲОШИМОВ

Таҳрир ҳайъати:

Неъмат АМИНОВ
Саид АҲМАД
Салоҳиддин МАМАЖОНОВ
Омон МУХТОРОВ
(бош муҳаррир ўринбосари)
Мурод МУҲАММАД ДЎСТ
Умарали НОРМАТОВ
Гулчеҳра НУРУЛЛАЕВА
Муҳаммад СОЛИҲ
Хайриддин СУЛТОНОВ
Зоя ТУМАНОВА
Туроб ТЎЛА
УЙҒУН
Ўлмас УМАРБЕКОВ
Носир ФОЗИЛОВ
(масъул котиб)
Азиз ҚАЮМОВ
Ҳамид ҒУЛОМ

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ АДАБИЁТ ВА САНЪАТ НАШРИЁТИ

www.ziyouz.com kutubxonasi

Яшар Қосимов

ИЗТИРОБНИНГ ТАРИХИ

(«Янги шеъриятимизнинг поэтикаси» туркумидан)

«Қайси миллатнинг адабиёти зўравонлик билан тўхтатиб қўйилса, бу ўша миллатнинг бахтсизлигидир, бу фақатгина «матбуот эркинлиги»нинг бузилишигина эмас, балки миллий қалбнинг биқиқлиги, миллий хотиротнинг инқирозга юз тутишидир. Миллат ўзини англамайди, миллат маънавий бирликдан жудо бўлади ва тўсатдан бир тилда сўзлашадиган ватандошлар бир-бирини тушунмай қоладилар. Соқов авлодлар ўзлари ҳақида ўзларига ҳам, келгуси авлодга ҳам ҳеч нарса айтмай яшаб ўтадилар ва ўладилар. Агар Ахматова ёки Замятин сингари тириклайин бир умрга кўмилган сўз усталари ўз ёзганларига жавоб эшитмай ўлгунча жим ижод қилишга маҳкум этилса — бу фақат уларнинг шахсий ожизлигигина эмас, балки бутун миллатнинг фожиаси, бутун миллат учун хавфлидир.

Айрим ҳолларда эса — барча инсоният учун хатарлидир: баъзан мана шундай жимлик оқибатида бутун бошли тарих тушунилмас бўлиб қолади».

Александр Солженицин

Янги лирик қаҳрамон маънавий қиёфасининг ва ғоявий-эстетик мавқеининг шаклланиш жараёнини унинг ўтмишга, айниқса, яқин ўтмишга — шахсга сиғиниш даври фожиаларига муносабатини аниқламай туриб англаш мушкул. Шу нарсани эътиборга олмасдан, умуман, олтмишинчи йиллар ёш қаламкашларининг ҳақиқат изланишларини, поэтик таржимаи ҳолининг илк босқичини ҳаққоний ёритиб бўлмайди.

Маълумки, ҳар бир адабий авлоднинг маънавий-ахлоқий дунёси биринчи навбатда миллий ўтмиш синовлари ва кўргуликлари заминида, бевосита яқин тарих сабоқлари таъсирида таркиб топади. Ўз даврининг тарихан ҳаққоний инъикоси даражасига кўтарилган аксарият бадиий асарлар, адабий ҳодисалар ушбу қонуниятни тасдиқлайди. Сўз санъати тарихидан шунга истаганча мисол келтириш мумкин. Миллий тафаккурнинг бурилиш ва янгиланиш паллаларида кечмишлар тажрибасини, тарих сабоқларини умумлаштириш ва баҳолаш хусусан ёрқин кўзга ташланади. Айни шу нуқтаи назардан ёндашганимизда йигирманчи йиллар адабиётимизнинг қатор намуналари, айтайлик, Абдурауф Фитрат ва Абдулҳамид Чўлпон ижоди, Абдулла Қодирий романлари, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг драматургияси ва миллий дардларимизга бағишланган шеърлари, Ойбекнинг илк лирикасининг миллий-тарихий аҳамиятини, бу кун биз учун нега шунчалар қадрли эканлигининг туб сабабларини яна ҳам теранроқ англаймиз.

60-йиллар ёшлар шеъриятининг ижтимоий мундарижа ва мазмунида, айниқса, мазкур авлод адабий фаолиятининг бошланғичида сталинизм замони оқибатларини таҳлил-танқид пафоси, ўша даврнинг сиёсий ахлоқи ва «қонун»лари, умуман, маънавий иқлими билан баҳс-мунозара тенденциясининг бўртиб кўринганлиги бу жи-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳатдан табиий ва зарурий бир ғоявий-эстетик жараён эди. Зеро, ҳақиқий бадиий ижодда миллий-маънавий ўтмишга аниқ ва объектив баҳо бермай туриб жорий даврнинг ҳаққоний ва реалистик образини гавдалантириш амри маҳол.

Бироқ, шуни алоҳида таъкидлаш керакки, бутун кўп миллатли совет поэзиясида бўлганидай, олтмишинчи йиллар ўзбек шеъриятида ҳам фаол кечган ушбу ўзига хос поэтик-ахлоқий жараёнга адабий танқиднинг «ғалати» муносабати ҳамон бизни ажаблантиради. Адабий танқид мазкур муаммо билан, айтиш мумкинки, ҳеч қачон махсус шуғулланмаган. Тўғрироғи, олтмишинчи йиллар ёшлар шеъриятидаги мана шу поэтик-ахлоқий йўналишга биз таклиф қилаётган мавқедан туриб ёндашмаган.

Аксарият мунаққидларимиз бу масалага умуман муносабат билдиришмаган. Улар янги ўзбек лирикасида, айниқса, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Омон Матжон, Рауф Парфи, Маъруф Жалил, Чўлпон Эргаш, Жамол Камол, Муҳаммад Али сингари қатор ўзига хос шоирларимизнинг илк шеърларида яққол кўзга ташланадиган, Мақсуд Шайхзода, Миртемир, Шукрулло, Шуҳрат каби забардаст санъаткорларимиз ижодида у ёки бу даражада кўриниш берган ушбу жараённи ё сезишмаган ёки кўришса ҳам умуман кўрмаганга олишган. Турғунлик даври танқидининг тажрибаси, аёвсиз бўлса ҳам, айнан шундай хулоса чиқаришга ундайди.

Янги ўзбек лирикасида бевосита шахсга сиғиниш даври оқибатларининг инъикоси бўлган теран дардманд кайфиятни, ички-руҳий азоб ва ёниқ қалб изтиробларини бир қисм адиб ва мунаққидларимиз эса ҳалол, ҳаққоний таҳлил қилишмади. Ҳақиқатни ҳақоратлаб, бутунлай бузиб, нотўғри талқин қилишди. Улар ёш шоирларни «бетайин дарду аламлар»ни, «ўткинчи кайфиятлар»ни куйлашда, «аллақандай ноаниқ, шаклсиз гўзал изтироблар ва «қисматлар» қучоғида маҳлиё бўлиб қолиш»да, «ғоявий чалғишлар»да, «қўпол сиёсий хатоликлар»да ва яна ўнлаб алланималарда қайта-қайта айблашди. 60—70-йиллар мобайнида турли матбуот саҳифаларида, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг минбарларида қанчадан-қанча ғазабли айбловлар, ғаразли туҳматлар янграб ўтди... Қатли ом ва қатағонлар даврининг узвий давоми бўлган турғунлик психологияси ва идеологияси ҳукмрон замонларнинг ғаройиб мантиғи ва мезонлари бор эди: уларга суяниб туриб бемалол оқни қора, аниқни ноаниқ, тайинни нотайин, ҳақиқатни хато, абадийни ўткинчи деб эълон қилса бўлаверарди. Ўша йилларда қатор навқирон шоирларимизга, умуман янги ўзбек лирикасига нисбат берилган бундай ноҳақ ва ноилмий айбситишлар, турли-туман сиёсий-ғоявий ёрлиқлар саксонинчи йилларнинг охирларигача — қайта қуриш ва ошкоралик жумҳуриятимизга, маънавий-маданий ҳаётимизга кириб келгунга қадар давом этаверди. Сирасини айтганда, адабий-танқидий фикр бу кун ҳам сталинизм ва турғунлик даврларининг ғайри-ахлоқий, қолоқ ғоявий-сиёсий ва эстетик қолиплари асоратидан тўлалигича қутулгани йўқ.

Поэтик тафаккурда 60-йилларда бошланган янгиланиш ва тозариш жараёнига, ҳаётий ва бадиий ҳақиқатларнинг бутунлай янги тарзда, янги сифатлардаги ўзаро уйғунлиги моҳиятига қарши йўналтирилган ғоявий-бадиий курашни фақатгина адабий танқиднинг фаолият доираси билан чеклаш инсофсизлик бўлар эди, албатта. Аксинча, Матёқуб Қўшжонов, Озод Шарафиддинов, Норбой Худойберганов, Иброҳим Ғафуров, Умарали Норматов, Ботирхон Акрамов, Бахтиёр Назаров, Наим Каримов каби таниқли мунаққидларимиз, айрим мулоҳаза ва чиқишларидан қатъи назар, турғунлик даврида консерватив кучларга қарши — фаол ёки пассив оппозицияда туриб келганлар. Лирикамиздаги янги йўналишга, хусусан ундаги шахсга сиғиниш фожиаларини фош қиладиган эътироз ва исён мотивларига нисбатан адолатсиз ҳужумларга кўпроқ адабий муҳитнинг, қолаверса, умуман жамият маънавий ҳаётининг иллати сифатида қаралса, тўғрироқ бўлади. Бу ўринда бир нарсани ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, турғунлик даврида янги авлод вакилларига қарши уюштирилган барча тазйиқ ва ҳужумлар матбуот саҳифаларига чиқмаган. Даврнинг адабий-сиёсий қабоҳатлари тўғрисида тўлиқ тасаввур ҳосил қилиш учун 60—70-йилларда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида айнан мана шу масалаларга бағишланган йиғилиш ва муҳокамаларнинг ҳужжатларини (агар улар йўқотилмаган бўлса, албатта), бизнингча, матбуотда эълон қилиш зарур. Ҳақиқат ва адолат туйғуси шуни тақозо этади.

Адабий ҳаракатда чорак аср — ўттиз йил муқаддам бошланган эскилик (сталинизм) ва янгилик, консерватив ва навқирон, адолатпарвар кучлар ўртасидаги шафқатсиз курашлардан сўз кетар экан, ўша йилларда пайдо бўлган айрим қараш ва мулоҳазаларга тўхталмасдан илож йўқ. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Асқад Мухторнинг ўз вақтида катта шов-шувларга сабаб бўлган «Замондошимиз» номли машҳур мақоласи айни бу жиҳатдан эътиборни тортади.

Атоқли адиб ва шоир Асқад Мухторнинг 60-йиллар ёшлар шеъриятининг қатор сара намуналарини вульгар-социологик таҳлил методи асосида ер билан яксон қилган «Замондошимиз» деган мақоласига махсус тўхтаб ўтишимизнинг яна бир боиси бор. Ушбу мақоланинг «ўзига хос»лиги шундаки, у ўша пайтларда янги авлод шеъриятига нафақат қақшатгич зарба бўлиб туюлган, айни чоқда унинг агрессив таъсири ва зарарли инерцияси ўзидан кейинги турли мулоҳаза ва тадқиқотларда ҳам давом этаверган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Кези келганда шуни алоҳида таъкидлаш керакки, «Замондошимиз» (1968 йил) билан айни кетма-кет ёзилган таниқли мунаққид Иброҳим Ғафуровнинг «Мен» ва борлиқ» (1969 йил) номли салмоқдор мақоласидан тортиб филология фанлари доктори, профессор Нуриддин Шукуровнинг саксонинчи йилларнинг бошларида эълон қилинган «Лирик қаҳрамоннинг маънавий олами ҳақида» ва «Шоир — халқнинг дили ва тили» мақолаларигача, ҳатто 1985—1988 йилларда «Совет Ўзбекистони» газетаси саҳифаларида бериб борилган қатор адабий-танқидий мақолаларда ҳам Асқад Мухтор позициясининг кучли таъсирини кузатиш мумкин.

«Замондошимиз» мақоласида ўртага ташланган барча ноилмий мулоҳазаларга бу ўринда батафсил жавоб беришга имконият ҳам, ҳожат ҳам йўқ. Бироқ ёшлар шеъриятидаги сталинизм фожиаларига муносабат билан боғлиқ масалага аниқлик киритишни зарур деб ўйлаймиз. Асқад Мухтор ёш шоирлар ижодидаги «ғоявий хато шеърлар», «ғоявий чалғишлар», «қўпол хатоликлар»нинг сабаблари тўғрисида гапира туриб қуйидагиларни таъкидлайди: «...Яна баъзи ўртоқлар бу хатоларнинг сабабини авлоднинг келиб чиқишидан қидиришади. Яъни шоирларимизнинг бу ёш авлоди шахсга сиғинишни фош этиш даврида адабиётга кириб келди, ўша йилларнинг эса ўз хатолари бўлди. Шунинг учун баъзи ёшлар ҳар нарсадан қийиқ топишга, ҳар нарсани фош қилишга, «эски тартиб»ларни инкор этишга интилишади, ҳозирги оғир, салмоқли, собир сиёсатимизни тушуниб етишмайди. Шунинг учун ёшлар орасида тирноқ орасидан кир қидирувчилар чиқиб қоляпти.

Бундай тушунтиришда ҳам балки озгина бўлсада ҳақиқат бордир. Бу ҳам сабаблардан бири бўлиб қўшилиши мумкин. Аммо яна асосий сабаб бу эмас. Биз ёшларимизнинг ижодида баъзан бунга шама қилишларни ҳам учратамиз. Масалан, Муҳаммад Али «Қўмсаш» шеърида ижодининг «болалиги»ни қўмсаб бундай дейди:

Билганингни қилгансан, шеърим,
Ушламаган қўлингдан биров.
На сохталик, на дўсту на ёв...
Билганингни қилгансан, шеърим.

Асар шу билан тугайди. Шама аниқ. Муҳаммад Али ҳозир ижодимиз унча эркин эмас, бизнинг ёшлигимиздагидек эмас демоқчи, ижодининг болалигини қўмсаяпти.

Мен аминманки, **бу — хато.** Чунки **бизда шахсга сиғиниш оқибатларини тугатиш ўзи алоҳида бир давр** бўлмасдан (?!), у социалистик қурилишнинг бошқа кўп жўшқин ишлари билан бирга қўшиб олиб борилди (?!) **Бу давр одамларимизни бирёқлама тарбиялади** деган сўз **мутлақо тўғри** эмас». (?) [1]— (Барча таъкидлар бизники — Я. Қ.)

«Замондошимиз» мақоласида тилга олинган аксарият поэтик намуналар сингари «Қўмсаш» шеъри ҳам бирёқлама талқин қилинган. Мана шундай муносабатни эса тасодифий ёки фавқулодда бир ҳол деб бўлмайди. Зеро, шахсга сиғиниш ва турғунлик замонлари таомилига кўра истаган бадиий асарни истагандай, яъни муаллифнинг олдиндан режалаб қўйилган мақсад ва ниятларига мос, ҳақиқатга хилоф равишда «таҳлил» этиш, кўнгил тусаган хулосалар чиқариш ғайри-ахлоқийлик деб саналмас эди. Асқад Мухтор ҳам сталинизм даврида, турғунлик йилларида ёзилган кўпчилик мақолаларида замоннинг ўзи яратиб берган ана шу «имконият»дан маҳорат билан фойдаланган. Бўлмаса, муаллиф болалик йилларини қўмсаб, хотирлаб ёзилган бир шеърдан бунақанги «ўткир», «чуқур» ижтимоий «айблар» топишга жасорат қилмаган бўларди. Ваҳоланки, мазкур шеърга холис, ҳаққоний ёндашилганда, бутунлай бошқача, юқоридаги мулоҳазаларга тескари ўйлар, таассуротлар туғилиши турган гап эди.

Фикримизни далиллаш учун «Қўмсаш» шеърини тўла ҳолда келтирамиз:

Олис, олис, қўл етмас жойлар!
Болалигим, оҳ, болалигим,
Ҳар бир дами бенолалигим,
Олис, олис, қўл етмас жойлар!

Ташвиш надир, англамадинг сен,
Шўх ва учқур тойчоқ мисоли.
Кўчаларда қолди шамолинг,
Ташвиш надир, англамадинг сен.

Жавлон уриб майдонлар аро,
Гижинглатиб ёғоч отингни,
Орзуларга кўмдинг ёдингни,
Жавлон уриб майдонлар аро.

---

[1] Асқад Мухтор. Ёш дўстларимга. Тошкент, «Ёш гвардия» нашриёти, 1971, 130—131-бет.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Билганингни қилгансан, шеърим,
Ушламаган қўлингдан биров,
На сохталик, на дўсту на ёв...
Билганингни қилгансан, шеърим.[1]

Кўриниб турибдики, шеърда умрнинг ташвишсиз, аламсиз — армонсиз чоғлари тўғрисида гап кетади. Лирик «мен» болаликнинг беғубор, бенола дамларини орзиқиб ёдга олади. Болалик дунёсининг ҳур кунларини, қайтмас-қайтариб бўлмас эркинлигини соғинади. Шеърдаги ҳаётий-бадиий мантиқ ушбу кечинмаларни тўғридан-тўғри ижтимоий-ижодий эътироз сифатида талқин қилишга рухсат бермайди. Айни бу жиҳатдан «Муҳаммад Али ҳозир ижодимиз унча эркин эмас, бизнинг ёшлигимиздагидек эмас демоқчи, ижодининг болалигини қўмсаяпти» деган гаплар ўзини оқламаяпти. Ахир лирик қаҳрамон «ижодининг болалигини» эмас, ўзининг болалик йилларини эслаяптику. Инсон, у ким бўлишидан қатъи назар, улғайган сайин ғам-ташвишлари кўпайиб бораётганлигини, болаликнинг эмин-эркинлиги тобора олис, қўл етмас бўлиб туюлаётганлигини таъкидламоқда-ку. Хуллас, «Қўмсаш»даги поэтик-мантиқий урғу уни ижодий эркинликдан кўра кўпроқ инсоний эрк ҳақидаги шеър сифатида баҳолашни тақозо этади.

Бизнингча, Асқад Мухторни шеърнинг сўнгги бандидаги «Билганингни қилгансан, шеърим» сатри чалғитганга ўхшайди. Юқоридаги сингари талқинлар туғилишига ана шу мисра, хусусан, «шеърим» хитоби сабаб бўлган шекилли. Муҳтарам адибимизнинг «ижодимиз унча эркин эмас» ёки шоир «ижодининг болалигини қўмсаяпти»ку деб куюнишлари ўша сўз туфайли. Яъни, муаллиф «шеърим» хитобини тўппа-тўғри — ижодим маъносида тушунган. Ҳолбуки, шеърий матнда ўша сўз янги маъно касб этгани эътибордан соқит қилинган. Бошқача айтганда, «шеърим» хитоби бу ўринда «болалигим» маъносида келгани инобатга олинмаган. Жўнроқ қилиб тушунтирадиган бўлсак, шоир ўз болалик йилларини соғиниб (шеърдаги «Шўх ва учқур тойчоқ мисоли, Кўчаларда қолди шамолинг» ёки «Гижинглатиб ёғоч отингни Орзуларга кўмдинг ёдингни, Жавлон уриб майдонлар аро» сингари мисра-образлар шундай хулосага келишга асос беради) унга «шеърим» (эртагим, афсонам дегандай) дея мурожаат қилади. Ўз умрининг шеърдай, афсонадек, эртакдек беғубор, ҳур кунларини — болалик чоғларини Шеърга, Афсонага, Эртакка қиёслайди ва бу муқоясада бирон-бир нотабиийлик сезилмайди.

Иккинчидан эса, борингки, Муҳаммад Али ҳақиқатан ҳам «ҳозир ижодимиз унча эркин эмас» (умуман чинакам ижодий ва инсоний эркинлик йўқ эди деса ҳам бўлаверади) деб айтган тақдирда ҳам Асқад Мухтордай тажрибали ва кўпни кўрган бир адиб ёш қаламкашни вульгар социологларнинг таёғи билан калтакламасдан, балки уни чин дилдан қўллаб-қувватлаши керак эди-ку.

Фикримизнинг тўғри тушунилишини истар эдик. Биз, Муҳаммад Али шеърларида шахсга сиғиниш иллатларига ҳеч қандай муносабат билдирилмаган, деб даъво қилмоқчи эмасмиз, албатта. Бундай ҳукм чиқариш ўз вақтида замон ва замондошлари оғриқларини жасорат билан ҳаққоний тасвирлашга уринган бир ижодкорга нисбатан камида инсофсизлик бўлур эди. Ўрни келганда шоирнинг айнан ўша руҳдаги шеърларига ҳам алоҳида тўхталиб ўтамиз. Юқорида «Қўмсаш» шеъри юзасидан айтилган айрим полемик мулоҳазалар билан эса унинг нотўғри ва бузиб талқин қилинганини ҳамда олтмишинчи йиллар танқидида лирикамиздаги сталинизм даври фожиаларининг инъикоси масаласига адолатсиз, ўта субъектив ёндашилганини таъкидламоқчимиз, холос. Зеро, шундай муносабат турғунлик даври танқидида тасодифий ёки истисно бир ҳол бўлмай, аксинча, расмий адабий доираларнинг, умумий об-ҳавонинг акс-садосидай диққатни жалб қилади. Яъни, гап бир шоир ёки битта шеър ҳақидагина кетаётгани йўқ. Бу — масаланинг биринчи томони.

Асқад Мухторнинг фикрларида жиддий эътироз туғдирувчи иккинчи муҳим жиҳат эса унинг бевосита шахсга сиғиниш даврининг оқибатларига муносабати билан боғлиқдир. Муаллиф ҳеч иккиланмасдан ва қатъий ишонч билан таъкидлайди: «Мен аминманки бу — хато. Чунки бизда шахсга сиғиниш оқибатларини тугатиш ўзи алоҳида бир давр бўлмасдан, у социалистик қурилишнинг бошқа кўп жўшқин ишлари билан бирга қўшиб олиб борилди. Бу давр одамларимизни бирёқлама тарбиялади деган сўз мутлақо тўғри эмас». Бу ўз умрини тугатган жиноятчи бир давр тўғрисида — эндигина бошланаётган, ўз мудҳиш салафидан кўп нарсани мерос қилиб олган бошқа бир жиноятчи замоннинг — турғунлик йилларининг ҳукм-хулосасидир.

Нафақат бугунги қайта қуриш ва ошкоралик назари билан қараганда, ҳатто турғунлик оғушида руҳий азоблар ва изтироблар ичида тўлғанаётган олтмишинчи йилларнинг ёш ва адолатга ташна адабий кучлари наздида ҳам замоннинг ҳоким ижтимоий-сиёсий ва ҳукмрон адабий доираларининг хоҳиш-иродасини ифодалаётган ушбу шафқатсиз хулоса ғайри-инсоний ва ғайри-ахлоқий деб баҳоланарди.

Кейинчалик, 70-йилларда ва 80-йилларнинг биринчи ярмида (турғунлик

[1] Муҳаммад Али. Севсам, севилсам. Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983, 13-бет.

www.ziyouz.com kutubxonasi

психологияси ва карахт маънавият — ҳаёт тарзи авжига чиққан паллаларда ҳам) олтмишинчи йиллар шоирларининг асосий қисми ва уларнинг сафларини тўлдириб бораётган навбатдаги адабий авлодлар ижодида ана шу кайфият ва қарашлар изчил давом этдирилганини шу ўринда алоҳида қайд этиш керак. Бизнингча, 60—80-йиллар ўзбек лирикасини **яхлит ғоявий-эстетик босқич** сифатида характерлашга имкон берадиган муҳим ахлоқий-ижтимоий ва маънавий-поэтик унсурлардан бири ҳам айнан юқорида айтилган **эътиқод** ва **кайфият бирлигига** бориб тақалади.

60-йиллар ёшлар шеъриятига, айниқса, ундаги дардманд туйғуларга, ёниқ изтиробли кечинмаларга адабий танқиднинг бир ёқлама ва тенденциоз муносабати ҳақида гап кетганда бу жиҳатдан, айниқса, истеъдодли мунаққид Иброҳим Ғафуровнинг қаламига мансуб «Мен» ва борлиқ» мақоласи эътиборни жалб қилади. Айтиш керакки, О. Шарафиддинов, Н. Худойберганов, Б. Акрамов ва бошқа заҳматкаш мунаққидларимиз билан бир қаторда И. Ғафуров ҳам олтмишинчи йилларда шеърият майдонига кириб келган шоирлар ижодини чорак асрдан буён мунтазам кузатиб, ўрганиб келаётган жонкуяр тадқиқотчилардан биридир. Мазкур мақола ҳам олижаноб ният билан ёзилганлигига ҳеч қандай шубҳа йўқ. Автор ўзи шуни алоҳида таъкидлаб ўтганди: «60-йиллар ичида шеъриятимизга янги бир бўғин кириб келяпти. Бу бўғинга мансуб шоирлар ичида, айниқса, Рауф Парфи, Жамол Камол, М. Бобоев, М. Али, Ч. Эргаш, О. Матжонлар актив изланиш жараёнини бошдан кечирмоқдалар. Бу изланиш Рауф Парфи, М. Али, О. Матжонларнинг ижодида диққатга сазовор самараларни беряпти.

Таассуфки, бу шоирларнинг ижоди китобхонга чуқурроқ ва батафсилроқ таҳлил қилиб берилгани йўқ. Шуниси равшанки, бу таҳлилга эҳтиёж катта. Адабиётимизнинг энг кенжа наслининг овози ҳар жиҳатдан қизиқарлидир.»[1] Диққатга сазовор томони шундаки, йигирма йилча бурун ёзилган ушбу мақолада қатор кузатишлар, мулоҳазалар ҳозиргача эскиргани йўқ.

«Замондошимиз» мақоласининг муаллифидай, И. Ғафуров ҳам ёшлар шеъриятдаги **туйғулар ўзгачалигини,** поэтик кайфиятнинг «ўзига хослиги»ни, асосан, тўғри илғайди. Лекин мунаққиднинг ушбу ҳодисага қараши деярли, Асқад Мухторникидан фарқ қилмайди: «Ижодкор **инсониятнинг энг илғор идеалларини** кўтариб чиқиб, идеаллар учун курашга чорлайди. У шу идеалларни амалга оширишга қодир бўлган, шу **идеалларни дастуриламал қилиб олган** [?!] жамиятнинг янада гуллаб-яшнаши, одамийлик ғоялари амалга ошиши учун тинимсиз интилади. Унинг **шундан ўзга мақсади** йўқ (?). Агар бўларкан, **улар майда, оралиқ ва бачкана манфаатлардир.** Халқимиз ўз ижодкорларига **барча шароитни яратиб қўйган экан** (?) улардан мана шундай идеалларга жавоб берадиган асарлар талаб қилиш, кутишга ҳақлидир. Шу маънода ўзбек совет адабиётимизнинг кейинги йилларда эришган улкан муваффақиятларини жон-дил билан олқишлаган ҳолда, кейинги бир-икки йил мобайнида шеъриятимизнинг **маълум бир бўғинида** пайдо бўлган айрим **нотайин туйғулар, дардчилликлар, сохта донишмандлик, яъни соддадиллик билан фикрлашлар** ҳақида ижодкорнинг «мен»и ва реал воқеликни восита қилиб, гапириб ўтсак деймиз»[2] (Таъкидлар бизники — Я. Қ.). Махсус изоҳга ҳожат бўлмаса ҳам, шуни айтиш керакки, юқорида жамиятимиз тарихининг нафақат ленинча демократия ва социалистик адолат принципларидан, умуман «инсониятнинг энг илғор идеаллари»дан чекиниш даври бўлган ва шу жиҳатдан ўзидан олдинги шахсга сиғиниш босқичидан унчалик жиддий фарқ қилмаган турғунлик даври ҳақида ва ана шу даврга ижодкор муносабатидан гап кетади. Турғунлик иллатлари маънавият ва тафаккурнинг барча соҳаларини қамраб олган, энг оддий уринишлар, ҳур фикрлар, эркин интилишлар манъ қилинган бир муҳитни «Халқимиз ўз ижодкорларига барча шароитни яратиб қўйган» дея баҳолаш қандай бўларкин?! Шундай чидаб бўлмас маънавий тутқунликка, «одамийлик ғоялари»га бегона ва ғайри-инсоний ижтимоий-сиёсий тузум-тартибга салгина норозиликни, ҳушёр цензура нигоҳидан бир амаллаб ўтган озгина қаршиликни ва ниҳоят, ёш шоирларнинг айримларидагина учраётган тетапоя ҳур фикрни «нотайин туйғулар, дардчилликлар, сохта донишмандлик» деб айюҳаннос солишни танқиднинг, умуман адабий-эстетик устқурманинг адабиётга (айнан ўттизинчи йилларда, бўлганидай!) тазйиқидан ўзга яна нима дейиш мумкин?!

Ёш шоирларни «нотайин туйғулар»ни, «бетайин дарду аламлар»ни куйлашда, «аллақандай ноаниқ, шаклсиз гўзал изтироблар ва «қисматлар» қучоғида маҳлиё бўлиб қолиш»да айблаган замонасоз тадқиқотчилар, албатта, шунчаки айблаб ўтиб кетмаганлар. Улар, ўзларича шунинг тагига етишга, илдизини очишга, сабабларини «топишга» жиддий ҳаракат қилиб ҳам кўрганлар. Улар шу билан «гўзал ва адолатли, фаровон ва бахтиёр» жамиятимиз афзалликларини англамаган, «ҳозирги оғир, салмоқли, собир сиёсатимизни тушуниб етмаган» шаккокларнинг кўзини «очишга» уринганлар. Масалан, Асқад Мухтор юқорида тилга олиб ўтилган мақоласида қатор сабабларни қалаштириб ташлагандан кейин гўё «асосий сабабни топгандай» бўлади: «Менингча, асосий сабабни

---

[1] Иброҳим Ғафуров. Жозиба. Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1970, 8-бет.
[2] Иброҳим Ғафуров. Жозиба, 6-бет.

www.ziyouz.com kutubxonasi

топишга Абдулланинг ўз сатрлари ёрдам беради: «Дорбоз» деган шеърида Абдулла бундай дейди:

Биз-чи, эҳ... баъзи бир кўзи очиқлар
Эплаб юролмаймиз катта йўлда ҳам.

Бу сатрларда Абдулла нақ ўзи ва ўзига ўхшаганлар ҳақида гапиряпти. Ҳақиқатан ҳам, ёш шоир олдида катта, ёруғ йўл, олижаноб дўстлар, замондошлар, ғулувли ҳаёт, улуғвор қурилишлар, мислсиз воқеалар. Аммо ёш шоирнинг китобида катта ёркин фикр ва туйғулар ўрнига, баъзан пастқам, ножўя фикрлар юзага чиқиб қолади.

Кўзи очиқ ҳолда катта йўлда ўзини эплаб юролмас...! Абдулла бу гапи билан асосий сабабни очиб ташлайди. Баъзи ёшларимиз ҳамон «ичкари»да. Катта, жўшқин ҳаётдан, халқни ҳаяжонлантирган тарихий воқеалардан четда, ўз қобиғида яшайди, ўз «ижоди» ҳақида қайта-қайта ёзади, ўзи билан ўзи бўлиб кетган. Ўн саккиз ёшида Вахшни кишанлаган, жазирамада Уст-Юртда темирйўл қураётган тенгдоши билан таниш эмас» [1]. А. Мухтор билан бу ўринда мунозарага киришишнинг «қийин»лигини эътироф этмасдан иложимиз йўқ. Негаки, бадиий ижод ҳақидаги бунақанги жўн, ўта ибтидоий тасаввурлар ёки умуман адабиётнинг моҳиятига тубдан қарама-қарши, ғайри-эстетик, вульгар социологик қарашлар билан илмий мунозара олиб бориш учун худди уларнинг муаллифидай омонсиз бўлмоқ даркор.

Юқоридаги носоғлом, носамимий мулоҳазаларда адабиётни чин дилдан севадиган одамнинг ғазабини уйғотадиган яна бир жиҳат бор. Автор ёшлар шеъриятида акс этган дард-ҳасратнинг, маҳзун ва аламзада кайфиятнинг ҳаётий илдизларини, объектив сабабларини — яъни, уларнинг шахсга сиғиниш оқибатлари ва турғунлик даврининг иккиюзламачилиги, адолатсизликлари билан бевосита боғлиқлигини ўйламай-нетмай тубидан инкор қилади. Шулар ҳаммаси етмагандай, яна устига устак ёш ижодкорларга **нимани ёзишни** ва **қандай ёзишни** ҳам «уқтириб» ўтади. Афсуски, 60—80-йиллар танқидининг онда-сонда ва жасоратсиз эътирозларини эътиборга олмасак, бадиий ижодга ва ижодкорга нисбатан бундай зўравонлик, сўз санъатига вульгар муносабат бадиий жараёнда яқин-яқингача давом этиб келди.

60-йилларда эса адабий сиёсат ҳомийлари ва ушбу доираларнинг ҳукм-иродасини беҳад садоқат билан ифодаловчи муте мунаққидлар адабиётдан ғам-андуҳни, санъатнинг энг юксак ва олий туйғусини — Арасту замонидан буён маънавий покланишнинг («катарсис») асосий шартларидан бири бўлган Изтиробни ҳайдаш, қувғин қилиш билан овора эдилар...

Иброҳим Ғафуровнинг «Мен» ва борлиқ» мақоласига қайтайлик. Муаллиф ҳали эслатиб ўтилган мулоҳазаларини давом эттириб, қуйидагиларни ёзади: «Аввало, «қайғулар» ҳақида, уларнинг қандайлиги, нималарга қаратилгани хусусида бирмунча тўхталиб ўтсак. Шуни айтиб қўяйликки, бундай кайфиятлар ўрта авлодга мансуб шоирларимиз ижодида деярли учрамайди ёки учраса ҳам уларнинг овози учун хос бир нарса эмас. Бундай кайфиятлар адабиётда кейинги йиллар, тўғрироғи 60-йилларда кириб келган ва қисман, булардан аввалроқ суяги қотган шоирларда ора-сира учрамоқда» [2]. Мунаққиднинг ушбу кузатишлари, асосан, тўғри. Бироқ унинг «бундай кайфиятлар»нинг моҳиятини, туб сабабларини тушунтиришлари кишида ғалати таассурот қолдиради: «Инсоннинг олижаноб интилишлари йўлида туғиладиган дардларни санаб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Улар реал борлиққа ёт эмас, ундан туғилади, унда ечим топади. Мақсадлари юксак бўлган ижодкорнинг дардлари ҳам юксак ва умуминсоний моҳиятга эгадир. Майда мақсадлар майдароқ дардларни, дардчилликларни юзага чиқаради. Буларнинг шеърларда **кўрсатилган сабаблари ҳар хил** бўлади. Лекин **умумий бир сифатлари ҳиссий майдаликдан бошқа нарса эмас.** Бу ҳақда алоҳида тўхталиб ўтирмаса ҳам бўлаверади. Лекин гап шундаки, бу ёш шоирлар ижодида **тез-тез учраб турувчи касалликдир.** Унга эътиборсизлик билан қаралса, соғлом мевалар ҳам бевақт сарғайиб қолади» [3]. Мазкур гапларни ўқиётиб, миянгизда беихтиёр кетма-кет саволлар пайдо бўлаверади: қизиқ, замон дардлари билан оғриш, кечагина бўлиб ўтган кўз кўриб, қулоқ эшитмаган кўргуликлардан ғазабланиш «умуминсоний моҳиятга эга» эмасми? Ёш қалбнинг миллионлаб инсонларнинг ёстиғини қуритган, бутун бошли халқларни бахтсиз қилган даҳшатлардан — шахсга сиғиниш фожиаларидан чуқур изтиробга тушиши наҳотки, «ҳиссий майдалик» деб аталса?! Ақлдан озган даврнинг қилмишларини кечиришни истамаган ва айнан ўша бедодликларни, ҳақсизликларни оқлаш йўлини танлаган эътиқодсиз, турғун жамиятга, сўзнинг чин маъносида носоғлом, касалманд инсоний-ижтимоий муносабатлар тартибига исён қилаётган навқирон қаламкашларнинг адолат излашларини «ёш шоирлар ижодида тез-тез учраб турувчи касаллик» дея ҳукм

---

[1] Асқад Мухтор. Еш дўстларимга, 131—132-бетлар.
[2] Иброҳим Ғафуров. Жозиба,6-7-бетлар.
[3] Ўша китоб, 7-бет.

www.ziyouz.com kutubxonasi

бериш аслида адабиётимизнинг «соғлом мевалари»нинг «бевақт сарғайиб қолиши»га йўл очиш эмасми?!

Турғунлик даври танқиди яқин ўтмишимизда ҳам ва 60—70-йиллар воқелигида ҳам изтироб чекиш учун жиддий бир сабаб кўрмасди. Ва «кўрмагани» учун янги шоирлар авлодининг ҳар бир шеърини, ҳар сатрини «бахтиёр ва озод жамият» қолипига солиб астойдил текширарди. Бу қолипга сиғмаган шоирлар, шеърларга эса турғунлик идеологлари истаган айбларни қўйиши мумкин эди.

Умуман, турғунлик йилларида кенг томир ёйган тенденциоз танқидда бадиий жараённинг инъикосини кўздан кечирар экансиз, ғаройиб бир ҳолнинг гувоҳи бўламиз; олдинига муайян бир бадиий асарнинг, айниқса, қайғу-ҳасрат, маҳзун кайфият ифодаланган асарларнинг реал ижтимоий замини, ҳаётий асослари кескин инкор қилинади. Сўнг эса «таҳлилнинг» навбатдаги босқичи бошланади. Яъни, мана шундай асарларнинг ғоявий-бадиий мазмуни «нотайинлик»да, «мубҳам»ликда, «аллақандай, булоғи ноаниқлик»да айбланиб, ҳукм чиқарилади. Минг афсуски, «Мен» ва борлиқ» мақоласида ҳам ана шундай ғаройиб таҳлил «усули»ни учратамиз: «Рауфнинг бошқа бир номсиз шеърида ҳам аллақандай, булоғи ноаниқ «шаклсиз севинч»лар, «бесабр қудрат» ҳақида гап боради.

Кўзимда қумларнинг ўйини,
Изларимда сонсиз соқов тош...
Нелар бузди, шоир, ўйингни,
Бунча хурсанд кўзингдаги ёш?

Шоир чизаётган манзара ва кайфият шу қадар мавҳумки, китобхон «мен»нинг изларида қолаётган «соқов тош»ларни, «қумларнинг ўйини»ни жуда олис туман ичида тасаввур этади. Рауф шуларга диққатни тортмоқчи экан, шулар билан кўзидаги ёш хурсанд бўлганини айтмоқчи («хурсанд ёш»— Рауф топган чиройли оксиморон) экан, нега китобхонини ўйламайди. **Ўткинчи кайфиятлар** унга ҳеч нарса бермаслиги билан ҳисоблашмайди. **Ўзининг ҳали охиригача англаб етилмаган, интим туйғуларини** шу ҳолича умум диққатига ҳавола қилади»[1]. Рауф Парфининг тилга олинган шеърида, мунаққид назарида, деярли, ҳамма нарса тушунарсиз, ноаниқ, мавҳум. Шеърда «ўткинчи кайфиятлар» ҳукмрон. «Хурсанд ёш» истиорасининг оригиналлигидан ташқари ҳеч нарса танқидчининг диққатини жалб этмаган. «Соқов тош», «қумларнинг ўйини» каби қатор серқатлам образ-тимсоллар эътибордан соқит қилинган... Нега мазкур шеърда тасвирланган драматик кечинмалар, лирик қаҳрамоннинг маънавий ҳолати мунаққидга буткул мубҳам бўлиб туюлган? Шунинг сабабини шеърдан, шоир услубидан эмас, балки яна адабий танқиднинг ғоявий-сиёсий мавқесидан, поэзияга ёндашув усулидан излаш керак бўлади. Ва ушбу ёндашув усулининг нобоп, нотўғри эканлигини Вақт тўла равишда тасдиқлади...

...Ҳаққоният туйғуси худди мана шу ўринда атоқли мунаққидимиз Иброҳим Ғафуровнинг Рауф Парфи лирикаси ҳақидаги ўзгача мазмунда битилган мулоҳазаларини ҳам эслатиб ўтишни талаб этади. У «Мен» ва борлиқ»дан ўн беш йил кейин бошқа бир мақоласида шоир ижодига бошқача ёндашади:

Бир ажиб навога ўхшайди,
Шоирга ўхшайди бир ҳассос,
Мискин соз чалмоққа у шайдир,
Дардига бордир-ку бир асос.

Дераза олдида йиғлаб, ғариб ва паришон ўтирган бир қушча ҳақида айтилган бу сўзларда қушча — қушча эмас, ғариблик — ғариблик эмас. Булар тоза тимсоллар. Шунинг учун қушча шоирга, унинг мунги ва **дардлари эса асосли дардларга ўхшайди.** Йигирма яшар шеър қаҳрамони бу шоир қушчага қараб йиғлаб туради. У қушчанинг нима исташини билмоқчи бўлади, лекин буни ҳеч қачон билолмаслигидан қайғуради.

Рауф Парфининг жуда кўп шеърларида **мунг силқиб** ётади. Унинг **мунгсирамаган** шеъри йўқ, дейиш мумкин. Лекин **бу мунглилик** — асло тушкунлик эмас. Унинг **мунги шодликка бўлган зўр интилишлардан** ва шодликни севишдан туғилган десак, ажабланарли бўлмас.

Унинг шеърларида мунг — маърифатли юракнинг бойлиги, яхшилик, эзгулик, олижанобликка интилишнинг мевасидир»[2].

Фақат таассуфланарли томони шундаки, ёш лирик қаҳрамонга тўла хайрихоҳлик руҳида ёзилган, эзгу ва олижаноб туйғулар билан йўғрилган бу дил сўзлари ўн беш йил муқаддам битилганида эди!.. Зотан, 60-йиллар адабий танқидида янги лирик қаҳра-

---

[1] Жозиба, 10-бет.
[2] Иброҳим Ғафуров. Олтин шафтолилар. «Ёшлик» журнали, 1984, 3-сон, 38-бет.

www.ziyouz.com kutubxonasi

монга нисбатан худди ана шундай мардоналик, қалб саховати ва олижаноблик етишмаган эди. Ва ҳамон етишмай турибди!..

Бироқ адолат юзасидан масаланинг муҳим бир қиррасини ҳам таъкидлаб ўтиш керак. Олтмишинчи йиллар ўзбек шеъриятида шахсга сиғиниш даври фожиаларига очиқ-ойдин, яъни, тўғридан-тўғри муносабат кам учрайди. Қолаверса, бутуниттифоқ адабиётида ҳам тахминан, шундай вазият ҳукмрон эди. Тез орада XX съезд позициясидан чекиниш, турғунлик кайфиятининг томир ёя бошлаши адабиётнинг яқин ўтмиш иллатларини тўла-тўкис таҳлил этиш, жамиятимиз босиб ўтган йўлни ҳаққоний баҳолаш имкониятларини кескин чеклаб қўйди. Эллигинчи йилларнинг охирларидаги ва олтмишинчи йилларнинг бошланғичидаги маънавий эркинлик кўп ўтмай, атиги иккиуч йил кейин ширин бир тушга айланди. Айтайлик, Евг. Евтушенконинг «Сталиннинг меросхўрлари» (1962 й.) каби исёнкор руҳли асарларнинг олтмишинчи йилларнинг ўрталарида эълон қилинишини тасаввур қилиб бўлмасди. Александр Твардовскийнинг «Хотира ҳуқуқи», Александр Бекнинг «Янги лавозим», Анатолий Рибаковнинг «Арбат болалари», В. Гроссманнинг «Умр ва тақдир» ва умуман, 60—70-йилларда ёзилган қатор асарларнинг қайта қуриш туфайлигина босилишининг асосий сабаби шу. Адабиётнинг яқин ўтмиш фожиаларига ўз қарашини яширишга интилишини, янада аниқроғи, имо-ишоралар, серқирра ва тагдор образлар, сермаъно рамзлар орқали ифодалашини, бизнингча, конкрет шарт-шароитдан, турғунлик даврининг ижтимоий-сиёсий атмосферасидан келиб чиқиб изоҳлаш зарур.

Лекин 60-йиллар ёшлар шеърияти учун бирмунча характерли бўлган рамзийлик, кечинмалардаги муайян сирлилик, ўйларни имо-ишоралар орқали ифодалаш барибир, уларни «нотайин туйғулар», «бетайин кайфиятлар»га берилишда, «аллақандай ноаниқ, шаклсиз гўзал изтироблар»га маҳлиё бўлишда» айблашга ижозат бермайди. Масалан, «Мен» ва борлиқ» мақоласида мубҳам, тушунарсиз деб тақдим қилинган Рауф Парфининг «соқов тош», «қумларнинг ўйини», «хурсанд ёш» сингари ўзига хос истиораларига ҳассослик билан ёндашилса, уларни «жуда олис туман ичида эмас», балки аниқ-равшан тасаввур этиш мумкин эди. Гап образларнинг ва ифода тарзининг мураккаблигида ҳам эмас, албатта. Ҳамма нарса мунаққиднинг ғоявий-эстетик позициясига бориб тақалади. Зеро, танқидчининг мақсади шеърни тушуниш ва тушунтириш эмас, аксинча, маҳзун кайфият, туғёнли изтироб ифодалаётган ҳар қандай шеърни, қайси йўл билан бўлмасин, инкор қилишдан иборатдир. И. Ғафуров, бундай «шеърларга «ҳамроз» бўлиш учун ҳозирги замон китобхони кучли савқи табиий — интуицияга эга бўлиши керакдек туюлади, — деб ёзади юқорида тилга олинган мақоласида.— Акс ҳолда унинг шоир билан алоқаси узилиб қолади. Ёки ўзи шундаймикин? **Дард, туғён, ғазаб, оҳ ноаниқ ҳисмикин, уларнинг сабаблари** бўлмасмикин! Лирик шоир Хайриддин Салоҳга мурожаат қилиб, ғалати саволимизга тасдиқ жавоб оламиз». Танқидчи шоирнинг «Юрагимда бир туғён, бир оҳ» шеърини намуна сифатида келтиради. Бироқ ушбу шеър ҳам, айниқса, ундаги «Юрагимда бир туғён, бир оҳ. Булар балки — мозий «хизмати» сатрлари ҳамда сўнгги банддаги очиқ-ошкор айтилган:

Юрагимда бир туғён, бир оҳ,
Важин билмай мен осий ва лол.
Бегуноҳдан ўта бегуноҳ
Ўлганларга ўкинч эҳтимол.

каби ўй ва кечинмалар ҳам мунаққидни ўз шубҳаларидан қайтармайди. Унга носамимий ва ноаниқ туюлаверади... Шоир ўз қалб туғёнлари ва оҳларининг ўтмиш аламлари туфайли туғилганлигини, яъни, «мозий «хизмати» эканлигини алоҳида таъкидлаяптику. Қолаверса, муаллиф «мозий «хизмати» деганда эрамиздан олдинги ёки ўрта асрларда бўлиб кечган воқеаларга эмас, айни яқин ўтмиш кўргуликларига — сталинизм репрессияларига ишора қилаётганлиги аниқ кўриниб турибди-ку. Зеро, шоир сўнгги «Бегуноҳдан ўта бегуноҳ ўлганларга ўкинч эҳтимол» байти орқали ўзи назарда тутаётган даврнинг — «мозий»нинг ёшини ҳам белгилаб беради. Чунки инсоният тарихида ҳеч бир мамлакатда сабабсиз шунча одам қирилмаган. Бирон бир шоҳ ёки султон ҳам, энг қонхўр мустабидлар ҳам ўз фуқаросига бунақанги шафқатсизликни раво кўрмаган. Хуллас, шахсга сиғиниш йиллари фожиаларининг сабабсизлиги ва фавқулоддалиги («Важин билмай мен осий ва лол») ҳамда миллионлаб репрессия қурбонларининг мутлақо айбсизлиги («Бегуноҳдан ўта бегуноҳ ўлганларга ўкинч») юқоридаги шеърдаги кечинмаларнинг моҳиятига жудаям мос тушади. Хўш, танқидчига яна қандай аниқлик керак?! Умуман, лирикадан, шеърдан мақола ёки очерк аниқлигини талаб қилиш инсофданми?!

Иккинчидан, таҳлил жараёнида муайян бир бадиий асарни иложи борича ўша ёзувчининг бутун ижоди, ҳатто давр адабиёти контекстида баҳолашга интилиш зарур. Мунаққид «Юрагимда бир туғён, бир оҳ» шеърини Хайриддин Салоҳнинг авлоддошлари ижодидаги айни шу йўналишдаги, кайфиятдош шеърлар билан қиёсий назардан кечирганда эди, ҳеч шубҳасизки, шоирни ҳиссий ноаниқликда, мавҳумликда айбламаган бўларди. Эҳтимол, худди шундай назар етишмагани учун таниқли поэзия танқидчи-

www.ziyouz.com kutubxonasi

си Нуриддин Шукуров ҳам Рауф Парфининг қатор шеърларидаги образларни бузиб талқин қилади, шоир кечинмаларидаги изтиробларнинг ижтимоий-эстетик қимматини, уларнинг 60-йиллар, умуман, турғунлик даври учун хос эканлигини англаб етмайди: «Рауф Парфининг анча оригинал тафаккур юритиб, ўзига хос шеърлар яратиш йўлида изланаётганлиги ҳаммамизга аён. Бироқ унинг кўпгина шеърларида буюк ўзгаришларни (?!) гражданлик руҳи билан таҳлил қилиб, баҳолаш тенденцияси етарли эмас. Шоирнинг аксарият шеърлари қор, ёмғир, булутлар, жавобсиз севги изтироблари ҳақидадир. Бу ҳодисалар ҳақида ҳам ажойиб, замонавий шеърлар яратиш мумкин. Аммо афсуски, Рауф Парфининг «Акс садо» тўпламидаги аксарият шеърлари салмоқли маъно-мазмунга, кучли гражданлик руҳига эга эмас.

«Ёмғир ҳам тинмади узун кун», «Деразамга урилади қор», «Мудрар ярим кеча уйқуда», «Тарғилланиб бормоқда осмон», «Термуламан олис уфққа», «Оппоқ булут изғир сар-сари», «Бир қушча сайрайди менинг руҳимда» деб бошланувчи шеърларни ўқиб, улардан катта мазмун топа олмаймиз, давримизнинг қон томири уришини илғаб ололмаймиз.

Бу шеърларнинг лирик қаҳрамони ёмғир ёғишини, қор бўралашини, булутларнинг кезишини, тун қоронғилигини кузатади-ю, бироқ ҳаётнинг қайноқ оқимини кузатмайди. Давр ҳодисаларига гражданлик ҳисси билан қараб, уларнинг сарагини саракка, пучагини пучакка ажратмайди». [1] Кўриниб турибдики, Рауф Парфи шеърларида ифодаланган «катта мазмун»ни илғашда мунаққидга у қаттиқ ишонч билан асосланган вульгар социологик платформа ва қолоқ ғоявий-сиёсий қарашлар панд бермоқда. Ҳамда янги лирикада илк шаклланиш босқичидаёқ яққол кўзга ташланган жиддий бадиий-эстетик ўзгаришларни, янгиланишларни ҳис қила олмаслик танқидчининг шеър билан мулоқотига монелик қилган. Аслида ҳассослик билан эътибор қилинса, Нуриддин Шукуров тилга олган шеърларда «лирик қаҳрамон ёмғир ёғишини, қор бўралашини, булутларнинг кезишини, тун қоронғилигини» бекордан-бекорга кузатмаганлигига ишонч ҳосил қилса бўлади. Бу жиҳатдан Иброҳим Ғафуровнинг «Олтин шафтолилар» номли мақоласида айтилган бир ҳассос кузатишни эслаш жоиз кўринади: «Рауф Парфининг шеърлари шамоллар, ёмғирлар, қорлар, булутлар, сойлар, ойларнинг турфа ёғдулари билан ўртоқ тутинган.

Шоир юрагини очди ва ёмғир
Сўзларга айланди...

Унинг шеърларида ёмғирлар, шамоллар, ранглар ва айниқса, оқ ва қора ранглар (Рауф шеърларида, айниқса оқлик, оқ ранглар мотивлари ҳақида катта махсус мақола ёзиш мумкин) ҳаяжонли, титраб турган, мушфиқ бир шеър сўзига айланадилар» [2]

Биргина Рауф Парфи шеърларида эмас, жумладан, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Омон Матжон, Хайриддин Салоҳ, Чўлпон Эргаш, Жамол Камол, Муҳаммад Али, Маъруф Жалил сингари 60-йиллар шоирларининг илк изланишларида ҳам учраётган, шахсга сиғиниш даври фожиалари билан у ёки бу даражада, бевосита ёки бавосита алоқадор бўлган сермаъно, тагдор табиат тасвирлари, хотирот азобларидан ранг олган турли манзара шеърлари, табиийки, тасодифий бўлмай, аксинча, мазкур авлод изтиробларини ва маънавий таржимаи ҳолини англашда муҳим аҳамият касб этади.

Хуллас, олтмишинчи йилларнинг ёш қаламкашлари ижодидаги ўзига хос кайфиятнинг «бетайин дарду аламлар», «аллақандай ноаниқ, шаклсиз гўзал изтироблар», энг муҳими «ўткинчи кайфиятлар» эмаслигини, балки Даврнинг ва бутун бошли бир Авлоднинг Изтироби эканлигини ҳар томонлама исботлаш учун янги лирикамиздаги рамзлар ва тимсоллар поэтикасини ҳам чуқур тадқиқ этиш зарур. Бу эса энди бошқа бир мақоланинг мавзусидир.

---

[1] Нуриддин Шукуров. Бу олам саҳнида. Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1981 й., 185-бет.

[2] Иброҳим Ғафуров. Олтин шафтолилар. «Ёшлик», 1984 й, 3-сон, 38-бет.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мундарижа

ШЕЪРИЯТ

Жуманиёз Жабборов. Бир иморатдирки дунё 2
Сирожиддин Саййид. Сизни излаб юрар кўклам еллари 44

НАСР

Маматқул Ҳазратқулов. Эшиклар очиқ. Қисса 7
Абулқосим Мамарасулов. Учинчи йўл. Ҳикоя 47
Абдуқаюм Йўлдошев. Заҳарланган қон. Ҳикоя. 61

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Абдусаид Кўчимов. Ёсуман. Эртак-достон. 55

ДРАМАТУРГИЯ

Шукрулло. Унсиз фарёд. 70

БИР ДАРАХТ НОВДАЛАРИ

Борис Пастернак. Сукунатга сингиб кетсин дил. 93

САРГУЗАШТ, ФАНТАСТИКА

Ҳожиакбар Шайхов. Телба дунё. Сеҳрли-фантастик роман. 96

АСР САДОЛАРИ

Гулшан. Юсуф Сарёмий. Ғазаллар. 150

ПУБЛИЦИСТИКА

Сотим Аваз. Қишдан сўнг баҳор. Эссе. 153
Матёқуб Қўшжонов. Жангчи ҳаётидан лавҳалар. 162
Фитрат. Шарқда шахмат. 170

ЕЧИМИНИ КУТАЁТГАН МУАММОЛАР

Наримон Турсунов. Ишчилик тақдир. 173

НАВОИЙХОНЛИК

Иброҳим Ҳаққул. Ғурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш. 180
Абдуқодир Ҳайитметов. Навоий қомуси қандай яратилади? 184

АДАБИЙ ТАНҚИД

Умарали Норматов, Ортиқбой Абдуллаев. Ҳақиқат тортишувларда туғилади. . . 188
Яшар Қосимов. Изтиробнинг тарихи. 190
Азим Раҳимов. Муаллифнинг ихтилофли тимсоли. 190
Баҳодир Эрматов. Катта аҳамиятга молик китоб. 202

ТАҚРИЗ

Абдумажид Азим. Севмоқ — ўзлигингни англамоқ демак. 206

На узбекском языке
«ШАРҚ ЮЛДУЗИ»

№ 2
Орган Союза писателей Узбекской ССР
Ордена Трудового Красного Знамени типография издательства
ЦК КП Узбекистана, Ташкент — 1989

Техник муҳаррир **Ю. Абдуллаев** Рассом **Ғ. Алимов.** Корректор **М. Имомов.**

Редакцияга келган бир босма тобоққача бўлган материаллар муаллифларига қайтарилмайди. Журналдан олинган материалга «Шарқ юлдузи»дан олинди, деб кўрсатилиши шарт. Редакция ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарларни қабул қилади.

Теришга берилди 14.12.89 й. Босишга рухсат этилди 23.1.90 й. Қоғоз формати 70×108¹/16. Р—07501. Офсет босма усулида 2-қоғозга босилди. Босма листи № 13. Шартли босма тобоғи 18,2+ +0,25 (зарварақ). Шартли-рангли босма листи 19,95+0,25. (зарварақ). Нашриёт ҳисоб листи 20,5. Тиражи 163882. Буюртма 2160. Баҳоси 1 сўм.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент — П, «Правда» газетаси кўчаси, 41.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мундарижа

ШЕЪРИЯТ

Жуманиёз Жабборов. Бир иморатдирки дунё 2
Сирожиддин Саййид. Сизни излаб юрар кўклам еллари 44

НАСР

Маматқул Ҳазратқулов. Эшиклар очиқ. Қисса 7
Абулқосим Мамарасулов. Учинчи йўл. Ҳикоя 47
Абдуқаюм Йўлдошев. Заҳарланган қон. Ҳикоя. 61

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Абдусаид Кўчимов. Ёсуман. Эртак-достон. 55

ДРАМАТУРГИЯ

Шукрулло. Унсиз фарёд. 70

БИР ДАРАХТ НОВДАЛАРИ

Борис Пастернак. Сукунатга сингиб кетсин дил. 93

САРГУЗАШТ, ФАНТАСТИКА

Ҳожиакбар Шайхов. Телба дунё. Сеҳрли-фантастик роман. 96

АСР САДОЛАРИ

Гулшан. Юсуф Сарёмий. Ғазаллар. 150

ПУБЛИЦИСТИКА

Сотим Аваз. Қишдан сўнг баҳор. Эссе. 153
Матёқуб Қўшжонов. Жангчи ҳаётидан лавҳалар. 162
Фитрат. Шарқда шахмат. 170

ЕЧИМИНИ КУТАЁТГАН МУАММОЛАР

Наримон Турсунов. Ишчилик тақдир. 173

НАВОИЙХОНЛИК

Иброҳим Ҳаққул. Ғурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш. 180
Абдуқодир Ҳайитметов. Навоий қомуси қандай яратилади? 184

АДАБИЙ ТАНҚИД

Умарали Норматов, Ортиқбой Абдуллаев. Ҳақиқат тортишувларда туғилади. . . 188
Яшар Қосимов. Изтиробнинг тарихи. 190
Азим Раҳимов. Муаллифнинг ихтилофли тимсоли. 190
Баҳодир Эрматов. Катта аҳамиятга молик китоб. 202

ТАҚРИЗ

Абдумажид Азим. Севмоқ — ўзлигингни англамоқ демак. 206

На узбекском языке
«ШАРҚ ЮЛДУЗИ»

№ 2
Орган Союза писателей Узбекской ССР
Ордена Трудового Красного Знамени типография издательства
ЦК КП Узбекистана, Ташкент — 1989

Техник муҳаррир **Ю. Абдуллаев** Рассом **Ғ. Алимов.** Корректор **М. Имомов.**

Редакцияга келган бир босма тобоққача бўлган материаллар муаллифларига қайтарилмайди. Журналдан олинган материалга «Шарқ юлдузи»дан олинди, деб кўрсатилиши шарт. Редакция ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарларни қабул қилади.

Теришга берилди 14.12.89 й. Босишга рухсат этилди 23.1.90 й. Қоғоз формати 70×108¹/16. Р—07501. Офсет босма усулида 2-қоғозга босилди. Босма листи № 13. Шартли босма тобоғи 18,2+ +0,25 (зарварақ). Шартли-рангли босма листи 19,95+0,25. (зарварақ). Нашриёт ҳисоб листи 20,5. Тиражи 163882. Буюртма 2160. Баҳоси 1 сўм.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент — П, «Правда» газетаси кўчаси, 41.

www.ziyouz.com kutubxonasi